

Економічна теорія

Серкан ДЕГІРМЕНДЖІ,
Хайріє Озгюль ОЗКАН-ДЕГІРМЕНДЖІ

**НАКОПИЧЕННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ
ТА НАРОДЖУВАНІСТЬ
НИЖЧЕ РІВНЯ ВІДТВОРЕННЯ
В КРАЇНІ-СУСІДОВІ ЄС**

Резюме

У статті розглядається народжуваність нижче рівня відтворення в Туреччині як економічний наслідок масштабного накопичення людського капіталу в умовах інституційних обмежень. Протягом останніх двох десятиліть у країні простежується стрімке зростання рівня охоплення вищою освітою, особливо серед жінок. Водночас Туреччина наблизилася до стійких показників звуженого відтворення населення, співставних із тими, що спостерігаються в низці європейських економік. На відміну від наукових праць, у яких освіта розглядається як індивідуальна характеристика, у дослідженні накопичення людського капіталу концептуалізується як структурна трансформація, що переформатовує стимули ринку праці, механізми прийняття рішень у домогосподарствах та репродуктивні наслідки. Застосовуючи описово-аналітичний підхід на базі офіційних статистичних даних, у статті задокументовано зміни рівнів народжуваності, часу народження дитини, розподілу за черго-

© Серкан Дегірменджі, Хайріє Озгюль Озкан-Дегірменджі, 2026.

Дегірменджі Серкан, доктор філософії (економіка), доцент, кафедра економіки, Університет Мугли імені Ситкі Кочмана, Мугла, Туреччина. ORCID: 0000-0002-5007-1304 Email: serkandegirmenci@mu.edu.tr

Озкан-Дегірменджі Хайріє Озгюль, доктор філософії (економіка), молодший науковий співробітник, кафедра економіки, Університет Мугли імені Ситкі Кочмана, Мугла, Туреччина. ORCID: 0000-0003-1728-7442 Email: ozguldegirmenci@mu.edu.tr

вістю народжень, освітніх диференціацій, структури домогосподарств і регіональних відмінностей. Результати засвідчують, що народжуваність нижче рівня відтворення в Туреччині має радше структурний, аніж циклічний характер, і є найбільш вираженою серед жінок із вищим рівнем освіти. Наукова новизна дослідження полягає в доведенні того, що звужене відтворення населення є непередбачуваною демографічною екстерналією накопичення людського капіталу в суміжній з ЄС економіці, де інституційні механізми недостатньо сприяють поєднанню освіти, зайнятості та батьківства. Отримані результати відображають структурні обмеження традиційної пронаталістської політики і вказують на необхідність узгодження політичних рамок у сферах освіти, ринку праці та сім'ї.

Ключові слова:

економіка, Європейський Союз, інституційні обмеження, накопичення людського капіталу, народжуваність нижче рівня відтворення, розширення охоплення вищою освітою, Туреччина, участь жінок на ринку праці.

Класифікація за JEL: I23, J13, J18, J24.

1 таблиця, 9 рисунків, 30 джерел літератури.

Постановка проблеми та огляд літератури

В економічному аналізі народжуваність зазвичай інтерпретують як результат рішень домогосподарств, що формується під впливом обмежень доходів, стимулів пропозиції робочої сили та очікуваної віддачі від інвестицій у людський капітал. Ґрунтуючись на основах економіки домогосподарств і теорії людського капіталу (Becker, 1960; Becker & Lewis, 1973), у багатьох дослідженнях акцентовано, що зниження народжуваності в розвинених економіках і економіках, що розвиваються, дедалі більше зумовлюється структурними змінами в системах освіти, на ринках праці та в організації життєвого шляху, а не короткостроковими макроекономічними коливаннями (Adserà, 2004;

Goldstein et al., 2009; Sobotka, 2017; Torche, 2019). У межах цього підходу на народжуваність нижче рівня відтворення населення тісно пов'язана з відкладеним створенням сім'ї, подовженням освітніх траєкторій та зростанням альтернативних витрат, пов'язаних із народженням дітей, особливо для жінок.

Порівняльні дані також свідчать, що зв'язок між освітою та народжуваністю є вкрай чутливим до інституційного контексту. Дослідження показують, що зіставний рівень здобутої освіти серед жінок зумовлює суттєво відмінні показники народжуваності залежно від гнучкості ринку праці, стабільності зайнятості, доступності закладів догляду за дітьми й моделі сімейної політики (Adserà, 2011; Esping-Andersen & Billari, 2015; Doepke et al., 2023). Такий інституційний підхід є головним для європейських демографічних та макроекономічних досліджень, які концептуалізують зниження народжуваності як структурну реакцію на дисбаланс між накопиченням людського капіталу та інституційною підтримкою поєднання професійних і сімейних обов'язків.

На цьому тлі Туреччина є особливо показовим прикладом для економічного аналізу, орієнтованого на європейський контекст. Протягом останніх двох десятиліть у країні стрімко зросли кількість мережі закладів вищої освіти та рівень охоплення нею, особливо серед жінок. Водночас країна перейшла до режиму стійкого звуженого відтворення населення. Порівняльні дослідження показують, що траєкторія народжуваності в Туреччині наблизилася до показників, які простежуються в багатьох європейських економіках, попри суттєві відмінності в рівнях доходів та інституційній спроможності соціальної держави (OECD, 2023; Sobotka et al., 2012). Ці паралельні процеси порушують ключове аналітичне питання: як доцільно інтерпретувати звужене відтворення населення в Туреччині – насамперед як демографічне або культурне явище чи як економічний наслідок масштабного накопичення людського капіталу в умовах інституційних обмежень?

У дослідженнях динаміки народжуваності в Туреччині наголошено на відкладенні шлюбів та народження дітей, вираженій регіональній гетерогенності, а також на обмеженій ефективності пронаталістської політики (Özgören et al., 2018; Yüceşahin & Özgür, 2008). Хоча в цих працях освіта зазвичай фігурує як фонові змінна, її значно рідше аналізують як структурну трансформацію із самостійними економічними наслідками. Останні публікації в ширшому масиві літератури з питань народжуваності застерігають: розгляд освіти лише як індивідуальної характеристики загрожує недооцінкою її макrorівневого впливу на народжуваність через композиційні зміни, сегментацію ринку праці та інституційне перевантаження (Lutz et al., 2006; Neels et al., 2017).

Крізь призму теорії людського капіталу вища освіта впливає на показники народжуваності через подовження освітніх траєкторій, відтермінування виходу на ринок праці, зростання альтернативних витрат, пов'язаних із народженням дітей, та підвищення чутливості до перерв у зайнятості (Adserà, 2011; Baudin et al., 2015). Економічні моделі домогосподарств додатково підкреслюють, що освіта переформатовує переговорні позиції та розподіл ре-

сурсів усередині сім'ї, впливаючи на репродуктивні результати навіть за умови відносної стабільності репродуктивних намірів (Doerke & Kindermann, 2019). Ці механізми є особливо вираженими в інституційному середовищі, де перерви в кар'єрі, зумовлені материнством, призводять до довгострокових втрат на ринку праці.

Концепція компромісу між кількістю дітей та інвестиціями в їхній якісний розвиток пропонує додатковий економічний механізм, що пов'язує освіту з показниками народжуваності. Зі зростанням віддачі від освіти домогосподарства заміщують кількість дітей інвестиціями в їхній якісний розвиток, інтенсифікуючи вкладення в кожную дитину (Becker et al., 1990). Емпіричні дослідження показують, що цей компроміс стає особливо жорстким в умовах конкурентних освітніх систем та переважно приватного фінансування інвестицій у людський капітал дітей (Cygan-Rehm & Maeder, 2012; Hazan & Zoabi, 2011). Ширші постіндустріальні інституційні зміни додатково посилюють цю динаміку, відкладаючи створення сімей і зужуючи репродуктивне вікно.

Попри ці теоретичні напрацювання, структурна роль розширення доступу до вищої освіти у формуванні народжуваності нижче рівня відтворення в Туреччині все ще недостатньо досліджена в суто економічних координатах. Центральна проблема, яка розглядається в статті, – це дедалі більший дисбаланс між швидким накопиченням людського капіталу та інституційним устроєм, що регулює ринки праці й сімейне життя. У дослідженні обґрунтовано, що звужене відтворення населення (залишаємо синонім для збереження тієї самої пропорції) в Туреччині є радше прогнозованим економічним наслідком масовізації освіти в умовах структурних обмежень, аніж тимчасовою демографічною флуктуацією чи специфічною культурною девіацією.

Відповідно, **мета статті** полягає в тому, щоб запропонувати описово-аналітичну економічну інтерпретацію народжуваності нижче рівня відтворення в Туреччині шляхом дослідження того, як розширення охоплення вищою освітою переформатовує показники народжуваності відповідно до освітніх груп та регіонів. Розглядаючи Туреччину в порівняльному контексті ЄС-27, дослідження доповнює актуальні дискусії щодо того, як економіки в умовах стрімкого накопичення людського капіталу можуть збалансувати розширення освіти з демографічною сталістю.

Методологія

У дослідженні застосовано описово-аналітичний дизайн, адаптований для вивчення довгострокових структурних трансформацій репродуктивної поведінки. Замість оцінювання причинно-наслідкових зв'язків на індивідуальному рівні, аналіз поєднує економічну теорію із систематизованими емпіричними даними для виявлення стійких та економічно значущих зв'язків між накопиченням людського капіталу та показниками народжуваності. Такий методологічний вибір відображає фокус дослідження на народжуваності як макроструктурному явищі, зумовленому інституційним контекстом, а не як на реакції на короткострокові економічні шоки чи ізольовані індивідуальні рішення. Цей підхід є добре усталеним у демографічних та економічних дослідженнях, які розглядають зміни народжуваності як структурний процес, глибоко вкорінений в освітні системи, ринки праці та сімейні інституції (Billari & Kohler, 2004; Goldstein et al., 2009).

Емпіричний аналіз ґрунтується на офіційних статистичних даних, підготовлених переважно Турецьким статистичним інститутом. Джерела даних охоплюють щорічну статистику народжень, вікові коефіцієнти народжуваності, розподіл за черговістю народжень, записи про шлюби та розлучення, статистику структури домогосподарств і сімей, дані про внутрішню міграцію, таблиці смертності та демографічні прогнози. Ці показники є базовими вхідними даними в описових дослідженнях народжуваності та широко використовуються в порівняльному демографічному й економічному аналізі (Preston et al., 2001; Sobotka, 2017). Щоб відобразити масштаби та динаміку накопичення людського капіталу, демографічні дані доповнено детальними показниками здобутої освіти та кількісного розширення мережі закладів вищої освіти. Це дає змогу досліджувати показники народжуваності у взаємозв'язку з когортними та регіональними тенденціями розширення доступу до освіти (Barro & Lee, 2013; OECD, 2023).

Аналітична стратегія поєднує лонгitudний аналіз тенденцій із крос-секційними описовими порівняннями. Динаміка народжуваності досліджується через зміни сумарного та вікових коефіцієнтів народжуваності, час народження дітей, імовірність народження наступної дитини та показники вичерпаності народжуваності. Освітня диференціація народжуваності аналізується для того, щоб оцінити, як накопичення людського капіталу переформатовує репродуктивні наслідки в різних підгрупах населення. Водночас регіональні відмінності досліджуються для виявлення взаємодії між розширенням охоплення вищою освітою, умовами місцевих ринків праці та структурою домогосподарств у гетерогенному інституційному середовищі. Ця багатовимірна описова стратегія узгоджується з підходами прикладних економічних і демографічних досліджень, які надають пріоритет виявленню закономірностей та

їхній інституційній інтерпретації над формальним статистичним оцінюванням (Bongaarts & Feeney, 1998; Lutz et al., 2006).

Відповідно до теоретичної рамки дослідження, основний акцент зроблено на економічно значущих закономірностях, а не на економетричному оцінюванні. Показники народжуваності інтерпретуються як реакція на зміну альтернативних витрат, стимулів на ринку праці та інституційних обмежень, пов'язаних із підвищенням рівня здобутої освіти. Аналіз не має на меті встановлення причинно-наслідкових зв'язків на індивідуальному рівні; натомість він спрямований на документування структурних закономірностей, що виникають, коли масштабне накопичення людського капіталу розгортається в інституційному середовищі, яке недостатньо сприяє поєднанню освіти, зайнятості та батьківства. Така методологічна орієнтація узгоджується з інституційними економічними дослідженнями, що розглядають демографічну поведінку як результат структурних режимів та режимів державної політики, а не як послідовність ізольованих рішень на мікрорівні (Esping-Andersen, 2009; Adserà, 2011).

Результати дослідження

Емпіричні дані свідчать про те, що Туреччина перейшла до режиму стійкого звуженого відтворення населення. Як показано в табл. 1, сумарний коефіцієнт народжуваності неухильно знижувався, сягнувши 1,48 дитини на одну жінку до 2024 р., і залишається нижчим за рівень відтворення населення вже понад десятиліття. Одночасне зниження абсолютної кількості живонароджень підтверджує, що ця закономірність відображає довгострокове структурне зрушення, а не короткострокові циклічні коливання.

У порівняльній перспективі демографічний перехід Туреччини тісно відтворює загальні закономірності, що простежуються в Європейському Союзі (ЄС-27). На рис. 1 порівнюються сумарні коефіцієнти народжуваності в Туреччині та середній показник по ЄС-27, що демонструє чітку конвергенцію до подібних рівнів звуженого відтворення. Незважаючи на суттєві відмінності в рівнях доходів та спроможності держави загального добробуту, збіг траєкторій народжуваності свідчить про те, що її зниження відображає спільні структурні механізми, пов'язані з постіндустріальною організацією економіки, а не специфічну культурну динаміку окремої країни.

Ця конвергенція розгорталася паралельно зі стрімким розширенням системи вищої освіти в Туреччині. На рис. 2 задокументовано різке зростання кількості університетів та загальної кількості здобувачів вищої освіти від початку 2000-х років. Хоча інституційні масштаби відрізняються від показників ЄС-27, темпи розширення освітньої сфери були надзвичайно високими.

Синхронність зниження народжуваності (табл. 1; рис. 1) та розширення системи вищої освіти (рис. 2) вказує на чіткий часовий збіг між масштабним накопиченням людського капіталу та падінням народжуваності. Це узгоджується з економічними інтерпретаціями, що акцентують на зростанні альтернативних витрат і відтермінуванні перехідних етапів життєвого шляху.

Таблиця 1

Кількість живонароджень та сумарний коефіцієнт народжуваності в Туреччині, 2001–2024 рр.

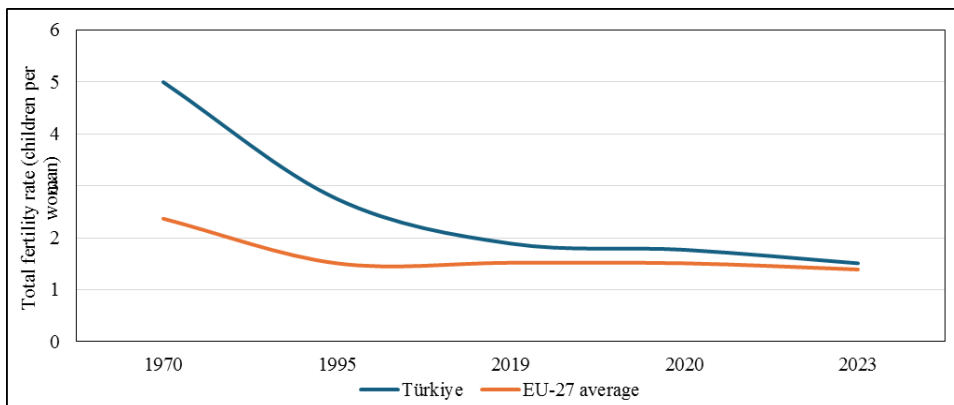
Рік	Кількість народжень	Сумарний коефіцієнт народжуваності	Рік	Кількість народжень	Сумарний коефіцієнт народжуваності
2001	1 323 341	2,38	2013	1 297 505	2,11
2002	1 229 555	2,17	2014	1 351 088	2,19
2003	1 198 927	2,09	2015	1 336 908	2,16
2004	1 222 484	2,11	2016	1 316 204	2,11
2005	1 244 041	2,12	2017	1 300 258	2,08
2006	1 255 432	2,12	2018	1 257 071	2,00
2007	1 289 992	2,16	2019	1 191 709	1,89
2008	1 295 511	2,15	2020	1 119 755	1,77
2009	1 266 751	2,10	2021	1 085 450	1,71
2010	1 261 169	2,08	2022	1 040 860	1,63
2011	1 252 812	2,05	2023	961 566	1,51
2012	1 294 605	2,11	2024	937 559	1,48

Джерело: Turkish Statistical Institute (TÜİK) (2025).

Порівняльний аналіз рівня здобутої освіти додатково підкріплює цю інтерпретацію. На рис. 3 представлено показники здобуття вищої освіти серед жінок віком 25–34 років у Туреччині й середній показник по ЄС-27. Хоча за абсолютними рівнями здобутої освіти Туреччина все ще відстає від ЄС-27, темпи їхнього зростання були помітно вищими. Така стрімка зміна складу населення означає, що загальні показники народжуваності в Туреччині дедалі більше формуються когортами, чиї освітні профілі нагадують ті, що переважають в економіках ЄС-27, посилюючи конвергенцію репродуктивної поведінки.

Рисунок 1

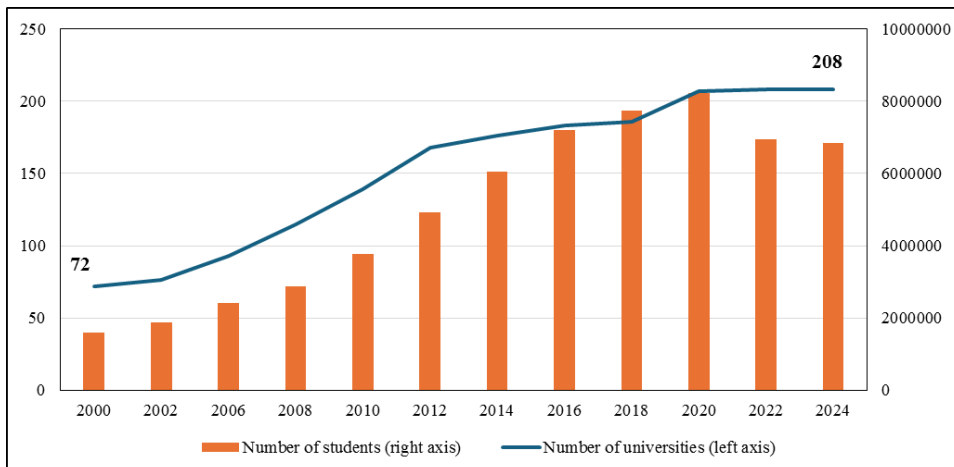
Сумарні коефіцієнти народжуваності, 1970–2023 рр.: Туреччина та середній показник по ЄС-27

Примітка: Total fertility rate (children per woman) – Сумарний коефіцієнт народжуваності (дітей на одну жінку); EU-27 average – середнє значення для ЄС-27; Türkiye – Туреччина.
Джерело: OECD (n.d.).

Рисунок 2

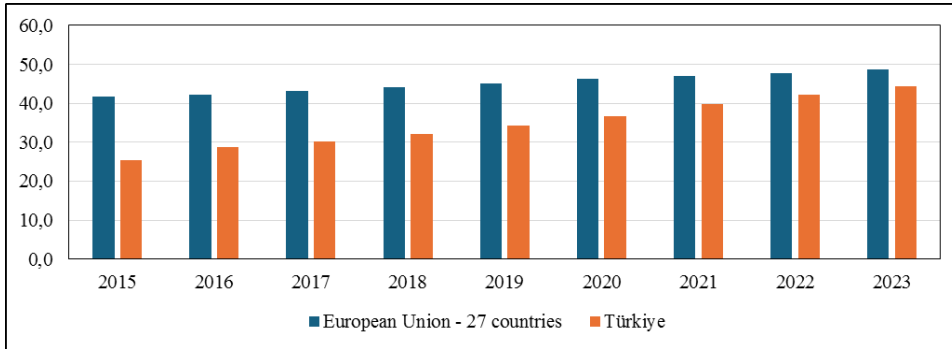
Кількість університетів і загальна кількість студентів вищих навчальних закладів у Туреччині

Примітка: Number of students (right axis) – Кількість студентів (вісь праворуч); Number of universities (left axis) – Кількість університетів (вісь ліворуч).
Джерело: Council of Higher Education (YÖK) (n.d.).

Рисунок 3

**Рівень здобутої вищої освіти серед жінок (%) (віком 25–34 років):
Туреччина та ЄС-27**

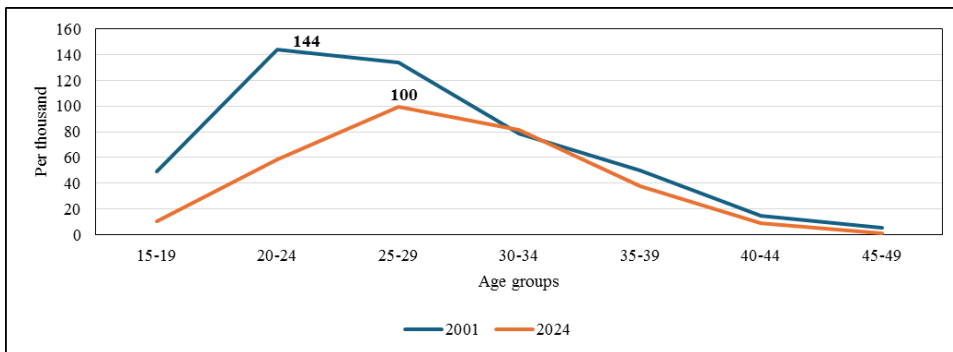
Примітка: European Union - 27 countries – Європейський Союз, 27 країн; Türkiye – Туреччина.

Джерело: Eurostat (n.d.-a).

Зміни в часі народження дітей відбувалися паралельно з цими процесами. Як показано на рис. 4, вікові коефіцієнти народжуваності в Туреччині змістилися в бік старших вікових груп, причому пік народжуваності нині зосереджений серед жінок віком 25–29 років, що тісно наближається до вікової структури, спостережуваної в ЄС-27 (рис. 5). Різке зниження підліткової народжуваності відображає подовження періоду перебування в системі освіти й відтермінування переходу до шлюбу й батьківства. На рис. 6 задокументовано неухильне зростання середнього віку матері при народженні першої дитини в Туреччині, що з часом скорочує розрив із середнім показником по ЄС-27 (рис. 7). З економічного погляду, ці часові зрушення вказують на відкладення народження дітей, пов'язане з тривалішим інвестуванням у людський капітал та відтермінуванням стабілізації на ринку праці. Такі коригування в часі також посилюють вразливість до економічної невизначеності протягом репродуктивного періоду життєвого шляху, оскільки відкладення народження дітей збігається з періодами нестабільності зайнятості і становлення кар'єри. В інституційному середовищі, де вихід на ринок праці стає дедалі конкурентнішим, а підтримка з боку сімейної політики залишається обмеженою, відкладення народження дітей підвищує ризик того, що репродуктивні наміри не будуть реалізовані повною мірою. Внаслідок цього зміни в часі народження дітей призводять не лише до пізнішого материнства, а й до нижчого рівня вичерпаної народжуваності, закріплюючи показники народжуваності нижче рівня відтворення населення через економічно опосередковані обмеження на життєвому шляху.

Рисунок 4

Вікові коефіцієнти народжуваності: Туреччина

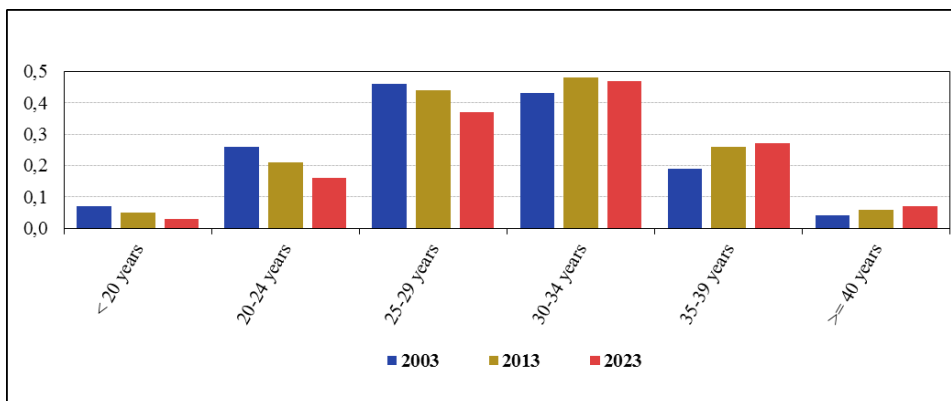

Примітка: Per thousand – на 1000 жінок; Age groups – вікові групи.

Джерело: Turkish Statistical Institute, 2024.

Рисунок 5

Вікові коефіцієнти народжуваності: ЄС-27

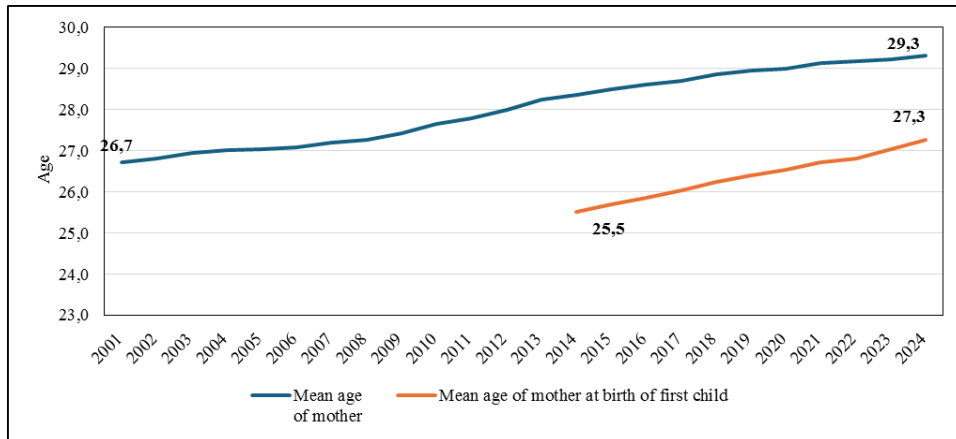

Примітка: < 20 years – менше 20-ти років; 20-24 years – 20-24 роки; 25-29 years – 25-29 років; 30-34 years – 30-34 роки; 35-39 years – 35-39 років; >= 40 years – 40 або більше років.

Джерело: Eurostat (n.d.-b).

Рисунок 6

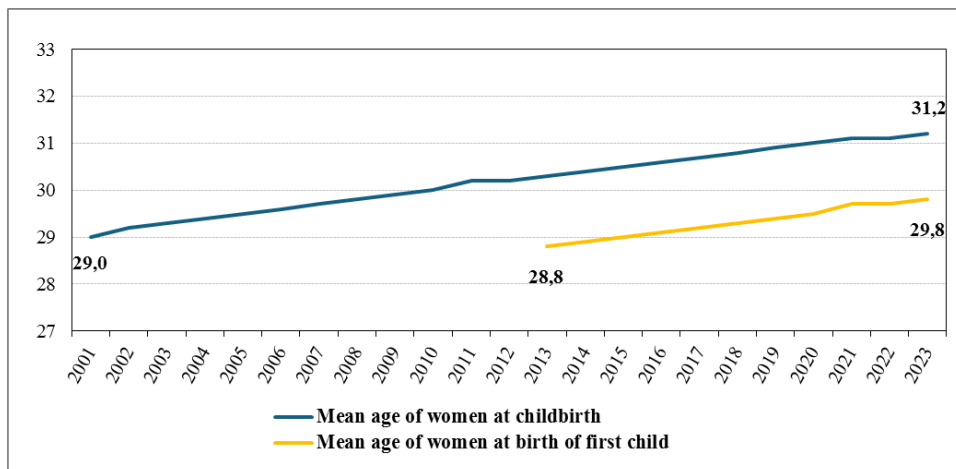
Середній вік матері при народженні дитини: Туреччина

Примітка: Mean age of mother – середній вік матері; Mean age of mother at birth of first child – середній вік матері при народженні першої дитини.
Джерело: Turkish Statistical Institute (TÜİK) (2025).

Рисунок 7

Середній вік матері при народженні дитини: середній показник по ЄС-27

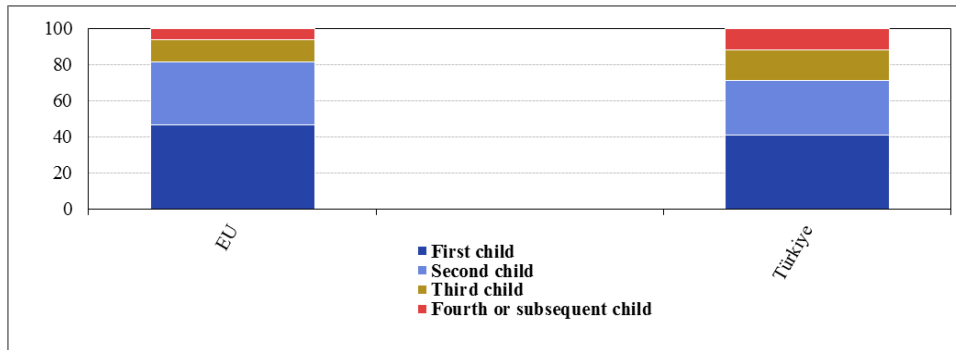
Примітка: Mean age of women at childbirth – Середній вік жінок при народженні дитини;
Mean age of women at birth of first child – Середній вік жінок при народженні першої дитини.
Джерело: Eurostat (n.d.-c).

Окрім зрушень у загальному часі народження дітей, відкладення їхньої появи має важливі економічні наслідки для показників вичерпаної народжуваності. Відтермінування переходу до батьківства скорочує ефективний репродуктивний період, збільшуючи ймовірність того, що від запланованих народжень відмовляться, а не просто відкладуть їх, особливо в інституційному середовищі, якому притаманні невизначеність зайнятості та обмежена підтримка щодо поєднання професійних і сімейних обов'язків. Оскільки освітні траєкторії подовжуються, а вихід на ринок праці відкладається, витрати, пов'язані з перервами в кар'єрі, зростають. Це особливо стосується жінок із вищою освітою, які після народження дитини стикаються з відчутнішим зниженням заробітної плати та меншою стабільністю зайнятості. У цьому контексті відкладення народження дітей стає структурно пов'язаним із нижчою ймовірністю народження наступної дитини, закріплюючи звужене відтворення населення навіть за відсутності суттєвих змін у задекларованих репродуктивних установках. Таким чином, конвергенція закономірностей у часі народження дітей між Туреччиною та ЄС-27 відображає не лише синхронізацію графіків життєвого шляху, а й спільне економічне середовище, у якому відтермінування переходу до стабільної зайнятості та створення сім'ї обмежує реалізацію бажаного розміру сім'ї.

Зміни в розподілі народжень за черговістю є додатковим свідченням структурної конвергенції. На рис. 8 показано, що перші народження становлять дедалі більшу частку від загальної кількості народжень як у Туреччині, так і в ЄС-27, а частка народжень третьої та вищих черг суттєво скоротилася. Така закономірність свідчить про те, що зниження народжуваності зумовлене не лише її відтермінуванням у часі, а й зниженням ймовірності народження наступної дитини, що призводить до падіння показників вичерпаної народжуваності в усіх когортах. Така динаміка узгоджується з компромісом між кількістю та якістю (quantity-quality trade-off) у процесі ухвалення рішень домогосподарствами в умовах зростання віддачі від освіти та збільшення витрат на виховання дітей. У цьому контексті народження третьої і наступних дітей стає дедалі чутливішим до економічних обмежень, оскільки граничні витрати на додаткових дітей зростають разом з інвестиціями, пов'язаними з освітою, та зобов'язаннями на ринку праці. Зниження ймовірності появи дітей після першої дитини вказує на те, що обмеження народжуваності відбувається переважно через зменшення черговості народжень, а не лише через бездітність. Відповідно, структурні зрушення в розподілі народжень за черговістю відіграють ключову роль у закріпленні звуженого відтворення населення як стабільного демографічного наслідку і в Туреччині, і в ЄС-27.

Рисунок 8

Розподіл живонароджень за черговістю: ЄС-27 та Туреччина

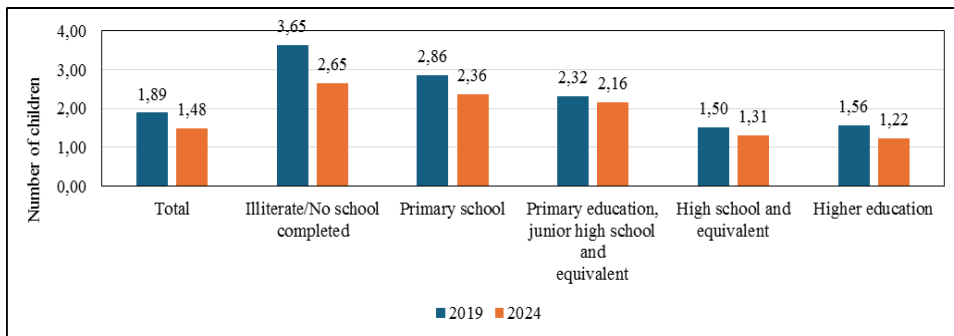
Примітка: EU – ЄС; Türkiye – Туреччина; First child – Перша дитина; Second child – Друга дитина; Third child – Третя дитина; Fourth or subsequent child – Четверта і кожна наступна дитина.

Джерело: Eurostat (n.d.).

Відмінності в показниках народжуваності залежно від рівня освіти додатково підкріплюють цю інтерпретацію. На рис. 9 продемонстровано, що рівні народжуваності серед жінок із вищою освітою в Туреччині тісно наближаються до показників, спостережуваних серед аналогічної групи жінок у ЄС-27. Оскільки охоплення жінок вищою освітою в Туреччині стрімко розширювалося, загальні показники народжуваності дедалі більше відображають репродуктивну поведінку високоосвічених когорт. За відсутності цілком сформованих режимів сімейної політики, що сприяють поєднанню професійних і сімейних обов'язків, така зміна складу населення спричиняє сталу народжуваність нижче рівня відтворення населення на макрорівні. Ця конвергенція підкреслює ключову роль пов'язаних з освітою альтернативних витрат у формуванні репродуктивної поведінки в різних інституційних середовищах. Зі зростанням частки жінок із вищою освітою загальна народжуваність дедалі міцніше прив'язується до закономірностей життєвого шляху, яким притаманні відкладення народження дітей та нижча імовірність народження наступної дитини. Без інституційних механізмів, здатних компенсувати ці витрати, розширення освітньої сфери й надалі чинитиме знижувальний тиск на рівні народжуваності через ефекти складу населення.

Рисунок 9

Народжуваність залежно від рівня освіти жінок: Туреччина

Примітка: Number of children – Кількість дітей; Total – Загальний показник; Illiterate/No school completed – Неписьменні / Не мають базової освіти; Primary school – Початкова школа; Primary education, junior high school and equivalent – Початкова освіта, базова середня школа та еквівалент; High school and equivalent – Повна загальна середня освіта та еквівалент; Higher education – Вища освіта.

Джерело: Turkish Statistical Institute (TÜİK) (2025).

Загалом емпіричні закономірності свідчать про те, що народжуваність нижче рівня відтворення населення в Туреччині відображає структурну реорганізацію демографічної поведінки, пов'язану з масштабним накопиченням людського капіталу. Попри суттєві відмінності в рівнях доходів та інституційній спроможності, тісний збіг показників Туреччини та ЄС-27 підтверджує інтерпретацію, що зниження народжуваності є ендогенною економічною реакцією на масовізацію освіти в умовах інституційних обмежень. Демографічний перехід у Туреччині постає не як тимчасова демографічна девіація, а як процес, що дедалі більше відтворює структурні демографічні наслідки в економіках ЄС-27.

Висновки

У статті досліджено народжуваність нижче рівня відтворення в Туреччині крізь призму описово-аналітичного економічного підходу, що вписує зниження народжуваності в ширший процес накопичення людського капіталу. Інтегруючи демографічні показники з даними про розширення охоплення вищою освітою й інституційним контекстом, аналіз демонструє, що демографічний перехід у Туреччині відображає структурну реорганізацію траєкторій життєвого шляху, а не тимчасову реакцію на циклічні економічні умови чи специфічну культурну девіацію. Зафіксована конвергенція моделей народжуваності Туреччини та ЄС-27 додатково підтверджує інтерпретацію звуженого відтворення населення як наслідку, сформованого спільними економічними механізмами, пов'язаними з масовізацією освіти.

Результати дослідження свідчать, що масштабне розширення доступу до вищої освіти змінило репродуктивну поведінку через численні канали, що взаємно підсилюються. Подовження освітніх траєкторій, відтермінування виходу на ринок праці, зростання альтернативних витрат на народження дітей, відкладення шлюбів та зміна структури домогосподарств спільно переформатували економічний розрахунок щодо створення сім'ї. У цьому контексті народжуваність нижче рівня відтворення серед жінок із вищим рівнем освіти постає не як прояв послаблення сімейних установок, а як адаптивна реакція на інституційне середовище, яке не забезпечує належної підтримки для поєднання навчання, зайнятості і батьківства.

Дослідження доповнює літературу з проблематики народжуваності, переосмислюючи народжуваність нижче рівня відтворення як ненавмисну демографічну екстерналію процесу накопичення людського капіталу в економіці, суміжній з ЄС. Зміщуючи аналітичний фокус з індивідуальних ефектів освіти на освіту як чинник структурної трансформації, стаття розширює наявні підходи, що здебільшого зосереджуються виключно на відкладенні материнства. Водночас вона підкреслює обмеженість традиційної пронаталістської політики, яка переважно спирається на фінансові стимули або нормативні заклики, залишаючи значною мірою неврегульованим глибинний дисбаланс між системами освіти, ринками праці та механізмами сімейної політики.

З огляду на формування державної політики, отримані результати підкреслюють важливість інституційної координації. За відсутності реформ, спрямованих на полегшення поєднання вищої освіти, стабільної зайнятості та сімейного життя (особливо для жінок із вищою освітою), звужене відтворення населення в Туреччині, ймовірно, збережеться як стійка рівновага низької народжуваності. Такий сценарій матиме суттєві наслідки для пропозиції робочої сили, процесів старіння населення та довгострокової економічної

сталості, дедалі більше наближаючи демографічні виклики Туреччини до тих, з якими вже стикаються економіки ЄС-27.

Майбутні дослідження можуть спиратися на цю описову рамку, поширивши порівняльний аналіз на країни ЄС та держави, суміжні з ЄС, щоб дослідити, як відмінності в структурах ринку праці, інфраструктурі догляду за дітьми і режимах сімейної політики опосередковують зв'язок між накопиченням людського капіталу та показниками народжуваності. Залучення лонгitudних даних на мікрорівні дасть змогу додатково з'ясувати, як індивідуальні освітні траєкторії взаємодіють з інституційними обмеженнями протягом життєвого шляху. Подальші дослідження в цьому напрямі сприятимуть глибшому розумінню умов, за яких суспільства здатні одночасно підтримувати високий рівень людського капіталу й демографічне відтворення.

Список використаної літератури

- Adserà, A. (2004). Changing fertility rates in developed countries. The impact of labor market institutions. *Journal of Population Economics*, 17, 17–43. <https://doi.org/10.1007/s00148-003-0166-x>
- Adserà, A. (2011). Where are the babies? Labor market conditions and fertility in Europe. *European Journal of Population*, 27, 1–32. <https://doi.org/10.1007/s10680-010-9222-x>
- Barro, R. J., & Lee, J. W. (2013, September). A new data set of educational attainment in the world, 1950–2010. *Journal of Development Economics*, 104, 184–198. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2012.10.001>
- Baudin, T., de la Croix, D., & Gobbi, P. E. (2015, June). Fertility and childlessness in the United States. *American Economic Review*, 105(6), 1852–1882. <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/aer.20120926>
- Becker, G. S. (1960). An economic analysis of fertility. In G. B. Roberts (Ed.), *Demographic and economic change in developed countries* (pp. 209–240). Columbia University Press. <https://www.nber.org/books-and-chapters/demographic-and-economic-change-developed-countries/economic-analysis-fertility>
- Becker, G. S., & Lewis, H. G. (1973). On the interaction between the quantity and quality of children. *Journal of Political Economy*, 81(2, Part 2), 279–288. <https://doi.org/10.1086/260166>
- Becker, G. S., Murphy, K. M., & Tamura, R. (1990). Human capital, fertility, and economic growth. *Journal of Political Economy*, 98(5, Part 2), 12–37. <https://doi.org/10.1086/261723>

- Billari, F., & Kohler, H.-P. (2004). Patterns of low and lowest-low fertility in Europe. *Population Studies*, 58(2), 161–176. <https://doi.org/10.1080/0032472042000213695>
- Bongaarts, J., & Feeney, G. (1998, June). On the quantum and tempo of fertility. *Population and Development Review*, 24(2), 271–291. <https://doi.org/10.2307/2807974>
- Council of Higher Education (YÖK). (n.d.). *YÖK statistics*. <https://istatistik.yok.gov.tr/>
- Cygan-Rehm, K., & Maeder, M. (2012). *The effect of education on fertility: Evidence from a compulsory schooling reform* (SOEPpaper No. 528). SSRN. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2197827>
- Doepke, M., & Kindermann, F. (2019, September). Bargaining over babies: Theory, evidence, and policy implications. *American Economic Review*, 109(9), 3264–3306. <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/aer.20160328>
- Doepke, M., Hannusch, A., Kindermann, F., & Tertilt, M. (2023). Chapter 4 – The economics of fertility: A new era. In S. Lundberg, & A. Voena (Eds.), *Handbook of the Economics of the Family* (Vol. 1, pp. 151–254). North Holland. <https://doi.org/10.1016/bs.hefam.2023.01.003>
- Esping-Andersen, G. (2009). *The incomplete revolution: Adapting to women's new roles*. Polity Press.
- Esping-Andersen, G., & Billari, F. C. (2015). Re-theorizing family demographics. *Population and Development Review*, 41(1), 1–31. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2015.00024.x>
- Eurostat. (n.d.-a). *Population in private households by educational attainment level* [Data set]. Отримано 16 листопада, 2025, from https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/edat_lfse_03__custom_11414437/bookmark/table?lang=en&bookmarkId=144fb958-02fb-412b-bc6e-0cf4959cca16
- Eurostat. (n.d.-b). *Fertility statistics* [Data set]. Отримано 16 листопада, 2025, from https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Fertility_statistics
- Eurostat. (n.d.-c). *Mean age of women at childbirth and at birth of first child* [Data set]. Отримано 16 листопада, 2025, from <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00017/default/table?lang=en>
- Goldstein, J. R., Sobotka, T., & Jasilioniene, A. (2009). The end of “lowest-low” fertility? *Population and Development Review*, 35(4), 663–699. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2009.00304.x>
- Hazan, M., & Zoabi, H. (2011, September 22). *Do highly educated women choose smaller families?* SSRN. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1932835>
- Lutz, W., Skirbekk, V., & Testa, M. R. (2006). The low-fertility trap hypothesis: Forces that may lead to further postponement and fewer births in Europe.

- In *Vienna Yearbook of Population Research 2006* (pp. 167–192). Vienna Institute of Demography, Austrian Academy of Sciences. <https://doi.org/10.1553/populationyearbook2006s167>
- Neels, K., Murphy, M., Bhrolcháin, M. N., & Beaujouan, É. (2017). Rising educational participation and the trend to later childbearing. *Population and Development Review*, 43(4), 667–693. <https://doi.org/10.1111/padr.12112>
- OECD. (n.d.). *OECD family database* [Data set]. Отримано 8 грудня, 2025, <https://www.oecd.org/en/data/datasets/oecd-family-database.html>
- Özgören, A. A., Ergöçmen, A. B., & Tansel, A. (2018). Birth and employment transitions of women in Turkey: The emergence of role incompatibility. *Demographic Research*, 39, Article 46, 1241–1290. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2018.39.46>
- Preston, S. H., Heuveline, P., & Guillot, M. (2001). *Demography: Measuring and modeling population processes*. Blackwell Publishing.
- Sobotka, T. (2017). Post-transitional fertility: The role of childbearing postponement in fuelling the shift to low and unstable fertility levels. *Journal of Biosocial Science*, 49(S1), 20–45. <https://doi.org/10.1017/S0021932017000323>
- Sobotka, T., Zeman, K., Lesthaeghe, R., Frejka, T., & Neels, K. (2012). Postponement and recuperation in cohort fertility: Austria, Germany and Switzerland in a European context. *Comparative Population Studies*, 36(2-3), 417–452. <https://doi.org/10.12765/CPoS-2011-10>
- Torche, F. (2019). Early-life circumstances and their effects over the life course. *Population Research and Policy Review*, 38, 771–782. <https://doi.org/10.1007/s11113-019-09555-w>
- Turkish Statistical Institute (TÜİK). (2025, May 13). *Birth statistics, 2024* [Press release]. <https://veriportal.tuik.gov.tr/en/press/54196>
- Yüceşahin, M. M., & Özgür, E. M. (2008). Regional fertility differences in Turkey: Persistent high fertility in the southeast. *Population, Space and Place*, 14(2), 135–158. <https://doi.org/10.1002/psp.480>

Отримано: 17 грудня 2025 р.

Рецензовано: 10 березня 2026 р.

Рекомендовано до друку: 18 березня 2026 р.